
УДК 81'282+81'373.45

Єлизавета Барань (м. Берегово Закарпатської обл.)

ЛЕКСИЧНІ ГУНГАРИЗМИ У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ЗАКАРПАТТЯ

У статті розглянуто українсько-угорські міжмовні контакти на Закарпатті. Показано вплив угорської мови на лексику творів закарпатських письменників. Зіставлено частоти використання гунгаризмів у мові творів радянських та сучасних письменників.

Ключові слова: міжмовні контакти, лексичні запозичення, закарпатські діалектизми, гунгаризми в українських говорах.

Проблеми українсько-угорських міжмовних контактів досліджували як українські мовознавці (Й. Дзендзелівський, В. Німчук, П. Чучка, О. Рот, П. Лизанець, В. Лавер, В. Орос, С. Ковтюк), так і угорські (Л. Чопей, І. Кнежа, Е. Балецький, Ш. Мокань, Л. Деже, Л. Кіш, І. Удварі). Тема не втратила актуальності, адже народи-сусіди і сьогодні перебувають у тісних економічних, політичних та культурних зв'язках. Упродовж століть українські лексеми постійно потрапляли у мову закарпатських угорців, і навпаки, угорська мова мала вплив на закарпатські українські говори (хоч на сьогодні вже не такий інтенсивний). Вплив угорської мови на закарпатські українські говори досліджували на різних мовних рівнях.

В енциклопедії української мови подано таке визначення: «**Мадяризм*** (від угор. *magyar* — угорець, угорський) — різновид *запозичення*, слово або вислів, запозичений з угорської мови або утворений за її зразком. Зустрічається в українській літературній мові — *гуляш*, *паприка*, *чардаш* (Виділення наше. — Б.Є.); у західноукраїнських говорах — *банувати* 'гужити', *готар* 'межа', *марга* 'велика рогата худоба', *пугарик* 'чарка, келих', *хосен* 'вигода'. Особливо поширені у південноукраїнських говорах Закарпаття: *бутор* 'меблі', *вашар* 'ринок',

---

* У нашій статті мадяризм = гунгаризм

гордів 'бочка', левеш 'суп', подлаш 'горище', фійовка 'шухляда', церуза 'олівець'» [16: 326; 29: 274]. Понад сорок років тому Е. Балецький [4: 248] заявив, що серед сусідніх з угорською етнічною територією слов'янських діалектів «по кількості угорських запозичень одне з перших місць, якщо взагалі не перше місце, займають заркарпатські українські говори». Саме інтерферентні явища, що відбувалися на лексичному рівні, і спричинили появу українсько-угорського мовного взаємовпливу. Переважна більшість гунгаризмів потрапила до українських говорів безпосередньо усним шляхом, частина їх — опосередковано — через румунські, словацькі, рідше, польські діалекти.

Питання мови творів письменників Закарпаття було об'єктом вивчення як у діахронному [6: 129 — 133], так і в синхронному аспектах [1: 61 — 63]. Зокрема, П. Лизанець та Й. Дзензелівський дослідили лексику творів О. Духновича, у тому числі і гунгаризми [7: 151 — 169; 11: 51 — 55], П. Лизанець — і в творах М. Томчання [14: 71 — 75; 13: 106 — 111]. Обидва письменники, творчість яких належить до різних періодів історії української літератури, добре володіли угорською мовою. О. Духнович проживав на території тогочасної Угорщини, у деяких творах М. Томчання переважає угорська тематика (певний час він проживав в Угорщині). Однак використання гунгаризмів у художніх творах письменників Закарпаття вивчено лише частково.

Мета дослідження — показати вплив угорської мови на лексику творів письменників післявоєнних років ХХ століття, зокрема Федора Потушняка (1910—1960), Івана Чендея (1922 — 2005) та Петра Мідянки (1959 р. н.). Загальновідомо, що функціонування угорської мови на Закарпатті після 1944-го р. в адміністративній сфері припинилося. Закарпатські письменники, як і західноукраїнські взагалі, почали вживати українську літературну мову. Всупереч давнім традиціям вони навіть у діалогах персонажів уникали вживання діалектизмів, особливо іншомовних запозичень.

Ф. Потушняк, І. Чендей та П. Мідянка — члени Спілки письменників України, мали зв'язки з Угорщиною, угорською мовою: Ф. Потушняк певний час служив в угорській армії, брав участь у складанні етнографічного атласу Угорщини; у творчому набутку Чендея (у співавторстві з О. Маркушем) — переклади творів угорських письменників Жігмонда Моріца та Мора Йокаї на українську мову; Петро Мідянка підтримує зв'язки з науковцями Угорщини.

Початок літературної діяльності Ф. Потушняка [22: 592 — 603] припадає на другу половину 30-х років. Заслужене визнання принесли письменникові прозові твори, що ввійшли до книжок «Земля» (1938), «Оповідання» (1942), «Гріх» та ін. (1944). У повоєнний період Ф. Потушняк опублікував книгу оповідань «В долині синьої ріки» (1957), роман «Повінь» (1959). Після смерті письменника вийшли його збірки «Мати-земля» (1962), «Честь роду» (1963). Ф. Потушняк — письменник високої мистецької культури та філософської напруги.

Творчий доробок І. Чендея [22: 776 – 790] неабиякий: він автор оповідань, нарисів, повістей: «Чайки летять на схід» (1955), «Вітер з полонини», «Верховино, мати моя» (1960), «Березневий сніг» (1968), «Птахи полишають гнізда» (1965, 1970, 1984), «Скрип коліски» (1987, 1989) та багатьох інших. У 1987-му р. став лауреатом республіканської премії імені А.Головка за роман «Скрип коліски», а в 1991-му р. Український фонд культури присудив письменнику премію імені В. Винниченка за книгу «Калина під снігом».

Петро Мідянка [22: 487] – один із найяскравіших представників українського постмодернізму. У поезії останніх двох десятиліть минулого сторіччя він має своє осібне, неповторне й незаперечне місце. Поряд із різноманітністю тематики, лексики й оригінальним колоритом, його вірші відзначаються високою культурою, інтелектуальністю, а головне – справжністю поетичного дару. Дебютував збіркою «Поріг» у 1987-му р. У поважне коло «вісімдесятників» був прийнятий відразу ж. Не випадкова і його участь в поетичній антології «Вісімдесятники», що вийшла друком в Едмонтоні. Аналізована нами збірка «Фараметлики» є третім окремим виданням поезій Петра Мідянки, в яких часто звучать закарпатські діалектизми, подекуди й вузьколокальні.

Гунгаризми, наявні у творах трьох вищезгаданих закарпатських письменників, подаємо в алфавітному порядку у вигляді окремих словникових статей. Кожний гунгаризм аналізуємо за такою структурою: після реєстрового слова подаємо український літературний відповідник. Далі – угорський відповідник, після якого вміщено посилання на історико-лінгвістичні джерела та приклади із творів письменників. За відсутності у текстах головного слова подаємо його деривати, утворені на власне українському мовному ґрунті, наприклад, з угорської мови потрапив в українські говори іменник *биреш*, від якого на українському мовному ґрунті розвинувся дієслівний формант *бирешити*.

Банітувати 'бити, скаржити кого-небудь' < угор. *bánt* < похідне утворення від дієслова *bán* за фопомогою суфікса **-t** [25 I: 240 – 241] – *Ти Угри любимо, не Товти, не Волохи. Якби під бік прибрав нас таліян*, **Банітували** *б хлопчики потроху тих сицілійських вдітних остров'ян* [17: 181], – *бантувати* 'турбувати, штовхати, бурити; нищити' – запозичення з угорської мови; *bánt* – 'зачіпати, турбувати, ображати' [9 I: 135], у закарпатських українських говорах вживають варіанти *бантовати*, *бантувати* 'турбувати, скаржити кого-небудь' [14: 575];

бачі 'дядько' < угор. *bácsi* < угор. утвор. [25 I: 213 – 214]. – *Що, Золтан-бачі, шуба пропала? – сміються* [19: 152; 14: 576];

бирешити 'працювати найманим пастухом великої рогатої худоби' < угор. *béres* < невідом.; можливо, старотюркського походження [25 I: 280 – 281; 8: 161]. – *Потім привели старого Юру, який довго служив, а потім бирешив у Федорового батька* [19: 80]. – У закарпатських діалектах відомі такі фонетичні варіанти гунгаризма *биреш*: *бийреш*, *біреш* [14: 577; 24: 12];

бімбовка (евфемізм) < тут у значенні 'чоловічий статевий орган' < угор. *bimbó* 'бутон' < похідне утворення, але способи виникнення ще не зовсім з'ясовані [25 I: 303]. — *В одного югаса аж виперлась бімбовка, В шпиталях сплять кастровані русини* [17: 22]. — У закарпатських діалектах гунгаризм *бімбов* має такі семантичні відтінки: 1) неповоротка людина; 2) вид великої квасолі; 3) верхня колюча шкаралупа каштану; 4) пухлина на голові від удару; 5) бутон; 6) кличка вола з повільною ходою [14: 578]. В угорській мові іменник *bimbó* вживається у таких семантичних значеннях: 1) брунька; 2) сосок; 3) ягода; 4) зіниця [25 I: 303]. У сусідніх угорських говорах слово *bimbó* вжите у двох значеннях: 1) бутон; 2) кличка вола [27: 930]. Отже, П. Мідянка поповнив семантичний шар гунгаризма *бімбов* значенням 'чоловічий статевий орган';

бойти *множ.* 'шкіряні шнури для прикраси' < угор. *bojt* < невідом. походж. [25 I: 325 — 326]. — *В кишені у старого — піпа з китицею та капшук на тютюн з бойтами* [19: 170]. — Гунгаризм *бойта, бойти* у закарпатських діалектах вживають у значенні 'прикраса у вигляді шерстяного, шовкового кружка на головному уборі, хустині, домашніх туфлях, на мішку з тютюном і т. д.' [14: 580];

боканчі *множ.* 'грубі черевики' < угор. *bakancs* < похідне утворення: від іменника *boka* 'щиколотка', суфікса *-cs* та епентетичного приголосного *n* [25 I: 222]. — *І гайналі у високих кованих боканчах Натирали в танці мозолі* [17: 61]. *Боканки, боканчі* [9 I: 224; 24: 16], *баганча* [9 I: 108] запозичення з угорської мови, можливо, деякі форми через посередництво чеської і румунської мов, у закарпатських діалектах вживаються такі фонетичні варіанти гунгаризма **боканчі**: *боганчі, боканчі, боганч, баганч* [14: 579];

бокор 'пліт' < угор. *tutaj* 'пліт' < невід. походж. [25 I: 328 — 329; пор. 8: 160]. — *В нижніх селах зупинявся пліт. Бокор, пліт, по-галицьки — дараба, Фарканів на ньому і камрат* [17: 13]. Укр. *бокор* 'пліт' [24: 16], старе *бокора* запозичено з угорської мови, можливо, через румунську мову (рум. *boکور* 'кущ; купа; великий пліт') [9 I: 224];

бороцковий 'абрикосовий' < угор. *barack* < слов'янського походж., припускають, що в угорську мову західнослов'янським **brosky* 'персик' потрапив у період, коли у слов'янських мовах ще існували іменники з **u-** основою [25 I: 244]. — *Великі села в бороцковій піні, На колії — зелений паротяг* [17: 14]. У закарпатських діалектах вживають такі фонетичні варіанти слова **бороцк**: *бороцква, бороцка, барацка* [14: 580];

босорка, босорканя 'відьма, чаклунка' < угор. *boszorkány* < старотюрськ. походж. [25 I: 351 — 352]. — *Де ваші ниви, полонини й вівиці, Чаклунська сила владних босоркань?* [17: 18]. *То босорка в перемітці шовковій з готару шкодила...* [17: 57]. **Босорка** 'відьма, чаклуня', **босоркун** 'чаклун' [24: 17; 21 I: 90] — очевидно, запозичення з угорської мови [9 I: 237], у закарпатських діалектах вживають такі семантичні відтінки гунгаризма **босорканя**: 1) відьма; 2) метелик срібляста лунка (*Phalera busephala*); 2) нічний метелик — мертва голова (*Acherontia atropos*);

3) комаха — бабка плоска (*Libellula depressa*) [14: 581]. В угорській мові засвідчені обидві форми: *boszorkányi* і *boszorka*; виникнення діалектної форми *boszorka* спірне: припускається абстракція форми *boszorkányi* або зворотне запозичення словацького *boszorka* [25 I: 351 — 352];

бохтар 'сторож' < угор. *bakter* < байро-австрійського походж. [25 I: 225]. *Розбійників повели в свинний хлів, а двері замкнули на колодку і поставили на варту бохтаря з палицею* [19: 58]. — [24: 16], у закарпатських діалектах вживають такі фонетичні варіанти гунгаризма **бохтар**: *бохтер, бохтар, бактер* у знач. 'нічний сторож' [14: 581];

бунда тут у знач. 'шуба' < угор. *bunda* < невідом. походж. [25 I: 398; 8: 161]. *Тільки петек бунді не брат* [19: 41]. **Бунди** і *нави, коломийка втішна в цій ярмарковій денній суеті* [17: 46; 24: 21; 21 I: 110]. Український іменник **бунда** вживають у різних значеннєвих відтінках: 'вид суконного пальта'; 'короткий хутряний одяг'; 'кожух без рукавів'; 'тепла білизна'; 'занадто широке пальто', 'плаття'; 'сарафан'; 'дівоче плаття'; 'теплий дорожній балахон'. Він запозичений, мабуть, частково через польське і словацьке посередництво з угорської і східнонорманських мов [9 I: 295]. У закарпатських діалектах гунгаризм **бунда** має такі значення: 1) довгий хутряний кожух; 2) півпальтобезрукавка, виготовлене із хутра вівці [14: 581];

вашар 'ярмарок' < угор. *vásár* < перського походж. [25 I: 1096; 8: 162]. *Рутеніє, колоніє-державо, На політичнім вашарі шиши*. [17: 24; 24: 26]. Іменник **вашар** запозичений з угорської мови [9 I: 341; 14: 584];

вуйош 'піджак із сукна' < угор. *ujjas* < спірного походж., є припущення про успадкування з уральської доби [25 I: 1029]. *Був у солом'яниці, у новому вуйоші та у білих гатях, із яких стриміли тонкі поженята в купованих жовтих постолах з чорними волоками* [20: 11]. *Спереду сидить у новому вуйоші й білих гатях староста — гордо держить віжки* [19: 438]. Іменнику **уйош** дається пояснення 'верхній одяг долинян'. Напр., *Були тут гуцульські кожухи, гуні, лейбани, уйоші впереміш з панськими піджаками* [19: 70]. У закарпатських діалектах вживають такі фонетичні варіанти слова **вуйош**: *уйош, гуйош* 'теплий піджак, куртка' [14: 629];

габа 'хвиля' < угор. *hab* < давнє угорське слово з уральської доби [25 II: 7 — 8]. *Але подивився на той малий потік — Торкається габою верболозу...* [17: 49]. Укр. *габа* у значенні 'хвиля' — запозичення з угорської; словацьке *hab* 'т. с.' [9 I: 444]. У закарпатських діалектах гунгаризм **габа** вживають у таких семантичних значеннях: 1) річкова хвиля; 2) середня течія ріки [14: 586];

гаті 'штани' < угор. *gatyá* < сербсько-хорватського походж. [25 I: 1034 — 1035]. *Був у солом'яниці, у новому вуйоші та у білих гатях* [20: 11]. *Спереду сидить у новому вуйоші та гатях староста — гордо держить віжки* [20: 14]. *З натовпу виходить батько жінки Івана, старий, сивий дід, з довгим волоссям, з високою палицею в руках, одягнений по-стародавньому: в солом'янику, гатях, петеху, постолах* [19: 57]. У закарпатських діалектах слово **гаті** вживають у таких фоне-

тичних варіантах: *gami, gaci, gashi* у трьох семантичних відтінках: 1) штани із домотканого сукна; 2) кальсони; 3) жіночі панталони [14: 591; 24: 63].

готар 'межа, кордон' < угор. *határ* < похідне утвор. від іменника *hat* 'дійти куди-небудь' та девербального іменного суфікса **-ár** [25 II: 73 – 74] (пор. *határ gatap, хотар, хотарь, хўтар, хотарь* [пор. 8: 173]. *Ця митниця на польському готарі: Зелені смуги, білі та червоні* [17: 22]. *Тут у знач. 'кордон'. Коли минеш ти польовий готар: Свидина, вільха, білі осокори...* [17: 49]. *Тут у знач. 'межа'. Гатарь* [24: 51; 21 IV: 411] – *хотар* у знач. 'вся приналежачія селенію землі'; *готар* 'межа, кордон', *хотар* 'усі землі, що належать селищу' запозичення з угорської мови [9 I: 576], у закарпатських діалектах гунгаризм **готар** вживають у таких фонетичних варіантах: *гатар, гатара, хотар, хїтар* з семантичними відтінками: 1) територія села; 2) межа, яка розділяє села; 3) державний кордон [14: 590];

газда 'господар' < угор. *gazda* < слов'янського походж. [25 I: 1037 – 1038] (пор. *газда, казда* [8: 162]). *Андрійко дико дивиться докола і хоче відійти, але його спирає грудьми старий газда – Мигаль* [20: 105]. *А раз на рік із села приходять поважні газдове, вилучають з череди вже старих корів і неплідних яловиць...* [20: 130; 24: 63; 21 I: 264, I: 345]. Українське *газда* 'господар' – запозичення з угорської мови; угорське *gazda* 'господар', у свою чергу, походить із слов'янських мов (< слов. *gospoda*) [9 I: 450 – 451], у закарпатських діалектах слово **газда** вживають у таких значеннєвих відтінках: 1) господар; 2) багач; 3) чоловік [14: 591];

дараба 'пліт' < угор. *darab* < слов'янського походж. [25 I: 593 – 594; 8: 164]. *В нижніх селах зупинявся пліт. Бокор, пліт, по-галицьки – дараба, Фарканів на ньому і камрат.* [17: 13]. *Дарабь* 'плоть із сплавного л'їсу' [24: 65; 21 I: 358]. Іменник **дараба** 'пліт із сплавного дерева', очевидно, походить із угорського *darab* 'шматок, штука'; зміна значення сталася вже на українському ґрунті у зв'язку з вимірюванням сплавного лісу на *дараби* „штуки”, кожному з яких становив окремий пліт [9 II: 12–3], у закарпатських діалектах гунгаризм **дараба** вживають у таких фонетичних варіантах: *дараб, дарап, дараба* з такими семантичними відтінками: 1) шматок, скиба, кусок; 2) рілля [14: 593];

йовсаг тут у знач. 'маєток, обійстя' < угор. *jószág* 'майно, маєток, обійстя' архаїзм < похідне утворення від прикметника **jó** 'добре' та давнього діалектного суфікса **-szág** [25 II: 280 – 281] (пор. [8: 165] *іосаг, іосак, іовсаг* у знач. 'маєток, обійстя', *ювсаг* [8: 174]). *Греко-східні, звісно, вбогі кметі. По йовсагах Угрії вони* [17: 35]. – [24: 437], у закарпатських діалектах гунгаризм **йовсаг** вживають у таких фонетичних варіантах: *йòвсаг, йивсаг* від угорського діалектного слова *jó^uszág* з такими семантичними значеннями: 1) худоба; 2) ділянка землі, яка призначена для забудови [14: 599];

кабат 'солдатський мундир; пальто' < угор. *kabát* < півд.-слов. (мабуть словац.) [25 II: 291]. *Хотів сховатися, та замітив, що клунюю*

біжить уже жандарм у розірваному **кабаті** і страшно кляне [19: 386]. «Люба наша тітко! Зніміть із себе того чорного плюшевого **кабатка!**» [23: 5]. Чорний плюшевий **кабаток** полами сягав ледве не самих колін, гумові дешеві чоботи халявами хапалися під коліна [23: 57]. **Кабать** у знач. 'жіноча спідниця'; у значеннях 1) 'куртка, солдатській мундирь' 2) 'у женщинъ — юбка'; **кабати́к**, **кабатина** — одинь екземплярь [24: 140; 28 II: 203]; за ЕСУМ [9 II: 331] іменник **кабат** у знач. 'солдатська куртка; пальто; спідниця', 'довге жіноче плаття, часом на ваті', 'солдатський одяг' — запозичення з перської через посередництво угорської і польської мов, у закарпатських діалектах вживають ще у фонетичному варіанті **кобат** у двох значеннях: 1) пальто; 2) жіноча спідниця [14: 599];

Карпатоліо 'Підкарпаття' (угорська назва території сучасного Закарпаття) < угор. *Kárpátalja*. "Ще не здолали перевал *Верецький* і в **Карпатоліо** жоден не проник" [17: 39];

кочія 'карета' < угор. *kocsi* < угор. утворення [25 II: 514 — 515]. Пор. *коч'їй*, *коч'я*, *котчія* [8: 166]. Потім почулися дзвоники, і побачив **кочію**, яка в'їжджала в браму [19: 419]; у знач. 'коляска'. *Пани вилізали з кочії і починають міряти* [20: 164]. *Кочій* 'візник' < угор. *kocsis*. *На козлах — кочий* у похоронній уніформі [19: 397]. **Кочи́га** [24: 158] *коч*, *кочи́га*, *кочія* [9 III: 65];

крумплі 'картопля' < угор. *krumpli* < німецького походж. [25 II: 650 — 651]. *Свині застав у чужих крумплях* [19: 422]. В ЕСУМ [9 III: 103] зазначено, що укр. **кромпель** 'картопля' — запозичення через польське посередництво зі словацької мови. Однак, на нашу думку, у закарпатських українських діалектах форма **крумплі** свідчить про вплив угорської мови (пор.: *крó'мпл'ї*, *крумпл'ї* (Pluralia Tantum), *крó'мпил'*, *крумпил'*, *крó'мпл'а* [14: 606];

лаба 'ніжка' < угор. *láb* < невідомого походж. [25 II: 698]. *У куті стояла старовинна постіль на високих лабах, покрита веретою, у другому — така сама постіль, закидана різними речами* [19: 428; 24: 166; 21 II: 337]. Існує припущення про зворотне запозичення західнослов'янїзму **лаба** в польську та словацьку мови з румунської чи угорської [9 III: 173] і зазначається, що іменник **лаба** вживається у таких значеннях 'лапа', 'ніжка на козлах', 'ніжка у ступці; один із двох стовпчиків, які підтримують на припічку комин у гуцульській печі', у закарпатських діалектах слово **лаба** вживають у таких семантичних варіантах: 1) нога тварини; 2) ніжка стола [14: 606];

лампаш 'гасовий ліхтар' < угор. *lámpás* < латинського походж. [25 II: 713 — 714] (пор. ломпаш [8: 167]). *Обидві жінки вийшли за ним надвір, та скоро повернулися назад, бо з хати вийшов і старий — без клібані, з лампашем повів його через перелаз і показав дорогу навпростець* [20: 172; 24: 167; 21 II: 343]. Українське **лампаш** 'ліхтар' запозичення з угорської мови [9 III: 189], у закарпатських діалектах гунгаризм **лампаш** вживають у таких фонетичних варіантах: *лампош*, *ломпаш* [14: 607];

ланц 'ланцюг' < угор. *lanc* < невідомого, мабуть північнослов'янського походж. [25 II: 714 — 715; 8: 167]. *А кажіть, сестро, не*

мав проти Мошіняка крамницю горбатий Сруль з **ланцями**, вилами, мотиками і різним іншим заліз'яччям? [23: 23]. Де **ланці** для ланця, сріблом куті, Гужівки з ожини під труну? [17: 48]. Кого тримають на **ланцах** Карпати у березневім плині акватинт? [17: 11]. Паралельно вживають і український літературний відповідник **ланцюг**, **ланцюжок**. Та ті блакитні **ланцюги** вершин — Шипи глогові, папорот в аршин... [17: 45]. Ми ще непомильні у молінні: **Ланцюжки** лампадок та кадил [17: 31]. Слово **ланц** запозичено із середньовісньонімецького *lanne* 'ланцюг' [9 III: 191 — 192] і вважається також зворотним запозиченням у слов'янських мовах з угорської або румунської; [14: 607; 24: 167; 21 II: 343];

левенте (історизм) 'лицар; член молодіжної організації для обов'язкової військової підготовки в гортистській Угорщині' < угор. *levente* < сербсько-хорватського походж [25 II: 763]. За Крайну рідну мучений і гнаний, Для п'яних «**левенте**» — принадлива мішень [17: 23]. У закарпатських діалектах вживають ще й фонетичний варіант **левента** 'примушена напіввійськова молодіжна фашистська організація' [14: 607];

легінь 'парубок' < угор. *legény* < невідомого походж. [25 II: 742]. А мені треба, бо треба дітям; шум веретена мені лихий, з оснівницею мені і з мотовилом мені так треба, як не було з **легінем** в танці... [23: 12]. Дико ріже музика, глухо дубають ноги, далеко несуться викрики п'яних **легінів** і тонкий вереск жінок [20: 104]. Звичайно — старий **легінь**, як пес [19: 41]. Див. також [24: 168; 21 II: 350]. Укр. **легінь** 'юнак, парубок' запозичення з угорської мови [9 III: 209]; у закарпатських діалектах відомі ще фонетичні варіанти *legin'*, *ledin'* у значеннях 1) парубок; 2) коханий [14: 607];

леквар 'повидло, варення' < угор. *lekvár* < словацького походження [25 II: 747]. На старих паперах «паровози» І... турянський з **лекваром** лантух [17: 19]. Також і в [24: 169; 21 II: 353]. Укр. **леквар** 'варення із слив; повидло' — через посередництво словацької і угорської мов запозичено з німецької мови [9 III: 215 — 216; 14: 607];

лугош 'альтанка' < угор. *lugas* < невідомого походж. [25 II: 799]. Лоза — по **лугошах**. І олень не мине [17: 14]. У закарпатських діалектах — гунгаризм **лугош** поширений у значенні 'дерев'яна чи металічна шпалера біля будинку, на якій в'ється виноградна лоза' [14: 608];

марга 'худоба' < угор. *marha* < байро-австрійського походж. [25 II: 845; 8: 167]. **Маргу** пасли газди й бідарі [17: 61]. **Марга** [24: 179; 21 II: 405], **маржина** 'т. с.' [21 II: 406]. Від іменника **марга**, запозиченого з угорської мови, утворилася форма **маржина** та похідні прикметники **маржний**, **маржечий** 'призначений для худоби' [9 III: 390]; у закарпатських діалектах, крім назви на позначення худоби, гунгаризм **марга** відомий і в переносному значенні 'тупа людина' [14: 609];

норонч 'апельсин' < угор. *narancs* < італійського походж. [25 II: 999]. **Норончів** немає на бескетті, **Норончами** марять русини [17: 35; 14: 613];

олгоднодь 'молодший лейтенант' < угор. *alhadnagy* < складне слово: частина **al-** частково калька німецького **Unter-**, у знач. 'нижчий (за рангом)' [25 I: 122], друга частина присвійна форма **had**, третя — **nagy** у знач. 'людина, яка керує', [25 II: 15] (пор. *годнодь, гаднадь, годнож* [8: 164]). На Федорові був новий мундир з медалями, з зірками **олгоднодя** [19: 24]. У закарпатських діалектах гунгаризм **годнод'** вживають у двох семантичних значеннях: 1) лейтенант; 2) староста на весіллі [14: 589];

пантлика 'стрічка' < угор. *pántlika* < основа *pántli* байро-австрійського походж. [25 III: 86]. У *тім селі — зелений розмарин у триколірні пантлички на свято* [17: 33]. *Пантликъ* [24: 247; 21 III: 93]. Укр. **пантлика** — запозичення з угорської мови [9 IV: 279]; у закарпатських діалектах слово вживають у двох родах *пантлик* (ч. р.) і *пантлика* (ж. р.) [14: 615], однак форма *пантлик*, на думку Е. Балецького [2: 401 — 402], у закарпатські українські говори потрапила не через угорське посередництво, а, мабуть, безпосередньо з німецьких говорів за зразком таких германізмів, як *griflyk* < Griffel, *kriglyk* < Krügel, *kapslyk* < Kapsel, *kiflyk* < Kipfel, *mantlyk* < Mantel;

пенге (архаїзм) 'грошова одиниця хортистської Угорщини' < угор. *pengő* < похідне утворення: форма дієприкметника недоконаного виду від дієслова **peng** 'дзвеніти' [25 III: 154 — 155]. *Висипав на долоню легкі білі пенги перемішаної дрібнішою монетою* [20: 64]. У закарпатських діалектах слово **пенге** вживають ще в таких фонетичних варіантах: *пенгив, пенг* [14: 616];

погар 'келих, чарка' < угор. *pohár* < мандрівне слово [25 III: 237]. *Хоч би скибочку хліба або погарчик паленки хтось дав!* [20: 34]. *Погар* [24: 267; 21 III: 230], *пугарчик* [21 III: 497]. Український іменник **погар** 'кубок, келих' запозичення з угорської мови, можливо, через словацьке посередництво [9 IV: 473; 14: 617];

рантовати 'підсмажувати в борошні або сухарях' < угор. *rántott* < невідомого походження, але є давнім елементом угорської мови [25 III: 345 — 346]. *Куманське рантоване кольрабі Для голодних з Відеку бригад* [17: 13]. *Ранташъ, рантовати* [24: 339], *ранташ* 'заправка з борошна', *рантовати* 'смажити' [14: 620];

руд 'жердина, дишло' < угор. *rúd* < невідомого походження [25 III: 461]. *Ось із каламуті виринуло ярмо, потім возове колесо і руд — це так ріка показує незвичайну силу і уміння* [20: 191 — 192]. Українське **руд** 'дишло в саях для перевезення дров' [24: 352] походить з угорського *rúd* [9 V: 134; 14: 622];

салаш 'стайня' < угор. *szállás* < утвор. від дієсл. **száll** за допом. суф. **-ás** [25 III: 442 — 444; 8: 170]. *Дмитро не був пустим чоловіком, мав п'ятсот овець, кілька салашів — полонинських стай* [20: 54]. *Старший раптом ударив ногою коня, аби стояв спокійно, скреготнув зубами і пустився у салаш* [20: 57]. *Увечері жене їх на стоянку або, як кажуть, на салаш* [20: 129]. *Звідси була видна широка поляна із салашем-стаєю* [19: 447]. У наведених реченнях гунгаризм **салаш** та український відпо-

відник *стая* вживаються паралельно. Пор.– *шалашь* ‘хатина, халупа’ < *kutyhó, kalyiba* [24: 355; 21 IV: 97]. **Салаш** у знач. ‘намет, накриття’ запозичення з угорської, можливо через румунське посередництво [9 V: 168]; у закарпатських діалектах слово **салаш** вживають у таких семантичних значеннях: 1) нічліг для вівців та пастухів; 2) нічліг для сторожів; 3) приміщення на полонині, де зберігають сир, молоко; 4) колиба, шатро; 5) будь-яка хата на окраїні, де ночують пастухи [14: 622];

телековий ‘земельний’ < угор. *telek* < похідне утворення: від основи **tel-** за допомогою суфікса **-k** [25 III: 880 – 881; 8: 171]. *Газди й неїмуці, Знов телекові слуги, як давно* [17: 51]. Зустрічаємо і в [14: 627; 24: 391];

тенгерія ‘кукурудза’ < угор. *tengeri* < угорське утворення [25 III: 888; 8: 171]. *Підхопився з тенгеріці, скочив під двері, одним махом відкрив їх і затяг за собою засу* [19: 386]. Так само і в [21 IV: 254; 24: 391]. Укр. **тенгерія**, **тендерія** [9 V: 544], **кендерія** – запозичення з угорської *tengeri* ‘т. с.’; [14: 627];

турня ‘вежа’ < угор. *torony* < німецького походження [25 III: 948 – 949]. *На турні давно віддзвонили десяту* [19: 426]. Укр. **турня** ‘башта, дзвіниця’ очевидно, запозичення з польської мови; можливо, через угорське посередництво [9 V: 684];

Унгар (угорська назва обласного центру Закарпаття) ‘Ужгород’ < угор. *Ungvár*. *Каталоги виставок барвисті, Давній Унгар – портош, міреш, гольд* [17: 19];

фейгоднодь ‘старший лейтенант’ < угор. *főhadnagy* < складне слово: частина **fő-** ‘керівник’, що, у свою чергу, походить від іменника **fej** ‘голова’ [25 I: 962 – 963], друга частина присвійна форма **had**, третя – **nagy** у знач. ‘людина, яка керує’, [25 II: 15]. *Але фейгоднодь не заходив до намету* [19: 75];

філер ‘угорська дрібна монета’ < угор. *fillér* < німецького походження [25 I: 910]. *Десять філерів... Дві з діркою – по двадцять...* [20: 64]. Див. і [14: 632];

хосен ‘користь’ < угор. *haszon* < невідомого походження [25 II: 69] (пор. *хасен, хосен, хосна, хусен* [8: 172 – 173]). *І права не маєш, бо він уже в хосен увійшов* [20: 158]. *Хоснувати* дієслівний дериват ‘користуватися’ – «*Ще один рік не дохоснував!*» [20: 158]. *Як зрахувати все, буде угрів із сорок. Є й пустир, а деяку люди хоснують.* [19: 133]. **Хосен, хісна** [21 IV: 411]; деривати *хосний, хоснувати (хіснувати)* [24: 172 – 173; 14: 634];

цімбора ‘друг, товариш’ < угор. *cimbora* < румунського походження [25 I: 437]. *Прийшли цімбори, молодість далека?* [17: 30]. У закарпатських діалектах слово **цімбора** [24: 423] має фонетичний варіант *цимбора* [14: 634];

чарда ‘корчма, шинок’ < угор. *csárda* < сербсько-хорватського походження [25 I: 482]. *Що знають стежку в придорожню чарду.* [17: 42]. – [14: 635]. *Чардаш* у знач. ‘вид угорського народного танцю’ < угор. *csárdás*. *Трохи відпочивши, музика б’є чардаш.* [20: 104]. І в [14: 635];

шаркань 'змія' < угор. *sárkány* < старотюрського походж. [25 III: 493 — 494; 8: 173]. *Єдвабний шаркань, полунична паста. Ще наша руська доля не пропаща...* [17: 44]. Див. і [24: 431];

югас 'вівчар' < угор. *juhász* < іменник *juh* 'вівця' невідомого походж. [25 II: 284). *В одного югаса аж виперлась бімбовка, В шпиталях сплять кастровані русини* [17: 22], а також в [21 IV: 531; 24: 438; 14: 599].

Упорядник творів Федора Потушняка під назвою «Повінь» [18] В.Л. Микитась подає словник маловживаних слів. При поясненні слів українською літературною мовою тільки біля слова **бачі** 'дядько' вказує на угорське походження. Пропускає пояснення слів **кабат**, **лам-паш**, **легінь** та **салаш**, мабуть тому, що вони є загальноновживаними у західноукраїнських говорах. А в збірнику під назвою «Честь роду» Василь Поп, автор післямови під назвою «Побачений талантом світ», подає пояснення таких слів: **гаті** 'домоткані штани', **кочія** 'коляска', **лам-паш** 'газовий ліхтар', **пенге** 'грошова одиниця хортистської Угорщини', **погарчик** 'скляночка', **руд** 'дишель', **філери** 'угорська дрібна монета', **хосен** 'користь'. В іншому виданні [19] він же пояснює значення назв військових чинів угорського походження: **олгоднодь** 'підпрапорщик, перший офіцерський чин' і **фейгоднодь** 'поручник' (у сучасному розумінні *олгоднодь* сприймається у значенні 'молодший лейтенант', а *фейгоднодь* у значенні 'старший лейтенант'); а також номенів **биреш** 'батрак', **бойти** 'шкіряні шнури для прикраси', **вуйош** 'напівпальто', **кочій** 'візник', **крумплі** 'картопля', **лаба** 'нога, ніжка', **тенгеріця** 'кукурудза', **турня** 'вежа'. Іменник **вуйош** у текстах творів Ф. Потушняка вжитий у значенні 'піджак', а не в значенні 'напівпальто', як і в українських говорах Закарпаття він розповсюджений у знач. 'теплий піджак', 'куртка' [14: 629].

Із вищенаведених прикладів видно, що В. Поп вважав за потрібне донести читачам значення закарпатських регіоналізмів. У збірці «Кринична вода» І. Чендея немає пояснень семантики наявних у мінімальній кількості діалектних слів. П. Мідянка вдається, хоч і рідко, до паралельного вживання гунгаризмів та їх українських літературних відповідників, наприклад, *бокор — дараба — пліт; ланц — ланцюг, ланцюжок*. У його збірці поезій «Фараметлики» діалектизм, у тому числі й гунгаризм, не дається пояснення.

Серед прикладів знаходимо декілька гунгаризмів, які за своїм первинним походженням є слов'янізмами в угорській мові. Але фонетичні та морфологічні особливості свідчать про їх зворотне запозичення в українських говорах Закарпаття.

До явищ зворотних запозичень в рутенській мові (тобто закарпатському українському діалекті) вперше привернув увагу мовознавців Ласло Чопей у статті «Magyar szók a rutén nyelvben» (Угорські слова в рутенській мові) [26: 270 — 294], в якій автор наголошує, що серед 436 зафіксованих ним гунгаризмів 14 є зворотними запозиченнями в рутенській мові. Найґрунтовнішою щодо слов'янських запози-

чень в угорській мові до сьогодні залишається двотомна монографія І. Кнежі [28]. Виявлені нами діалектні слова **бороцк, гаті, газда, дараба, кабат, левенте, леквар** за походженням є слов'янізмами, однак до українських говорів Закарпаття вони потрапили чепез посередництво угорської мови / угорських говорів. І. Кнежа указує на конкретну мову-джерело декількох зворотних запозичень: із сербсько-хорватської мови є запозиченнями в угорській мові номени **гаті** і **левенте**, щодо аналізу слова **кабат** указується, що це південнослов'янське, **леквар** — словакізм, а **газда** і **дараба** — без вказівки на конкретну слов'янську мову чи групу слов'янських мов називає слов'янізмами.

Гунгаризми **бойти** 'шкіряні шнури для прикраси' і **боканчі** 'грубі черевики' адаптовано до морфологічної системи української мови за зразком літературних відповідників **прикраси** і **черевики**, і вони перейшли до категорії іменників Pluralia Tantum.

Гунгаризм **голгош** 'мовчи' < угор. *hallgass* (угорське утворення від іменника **hall** 'чути', яке є давнім словом з фінно-угорської чи уральської доби, [25 II: 35] вжитий у прямій мові, після якого автор подає і український відповідник. Угорське слово **голгош**, узятє з ужитку угорської армії: *От я минулої неділі виголошую казання і чую з хорів: «Голгош! А будь тихо!»* [19: 183; 14: 589];

На основі вищенаведених прикладів можемо зробити наступні висновки:

1. У мові творів І. Чендея мало діалектних елементів, у тому числі гунгаризмів. Автор, мабуть, свідомо уникав їх використання, тому гунгаризми зустрічаються у його творах тільки подекуди. Угорські лексичні елементи (їх усього чотири) використано з певною стилістичною метою, зокрема, у трьох випадках у діалогах. Вжиті ним угорські запозичення **кабат, легінь, ланц, готар** виходять за межі закарпатських говорів, вони розповсюджені у галицьких, буковинських та лемківських говорах; детальніше в [2: 337 — 386; 5: 401 — 402; 10: 37 — 48].

2. Ф. Потушняк частіше вдавався до використання закарпатських діалектизмів, у тому числі й гунгаризмів; в аналізованих творах їх нарахувано біля тридцяти. Серед вживаних письменником угорських запозичень є й такі, які поступово архаїзуються, а деякі на сьогодні вже стали історизми, серед них **олгоднодь, пенге** тощо.

3. Мова творів П. Мідянки відображає сучасний стан лексичного складу говірки Тячівщини Закарпатської області. У його поезіях відчутний специфічний закарпатський мовний колорит, який, можливо, дещо утруднює сприймання поезій читачами інших регіонів України. Автор не оминає і використання іншомовних лексичних запозичень, у тому числі й гунгаризмів, що є прямим свідченням довготривалих контактів представників різних національностей цієї території. Тому мова творів П. Мідянки має неабияке значення у збереженні оригінальності діалектного мовлення українців Закарпаття.

Більшість наведених угорських лексичних запозичень — це глибоко закорінені слова у закарпатських українських говорах. Проникнення їх у мову художніх творів є свідченням цього.

1. Альбрехт А. Західноукраїнські лексичні запозичення у творах закарпатоукраїнських письменників. // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства. Зб. наук. праць. — Ужгород, 2001. — Вип. 4. — С. 61 — 63.
2. Балецкий Э. О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке. // *Studia Slavica*. IX. — Budapest, 1963. — С. 337 — 386.
3. Балецкий Э. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. // *Studia Slavica*. — Budapest, 1958. — Т. IV. — С. 23 — 46.
4. Балецкий Э. Венгерское керт в закарпатских украинских говорах. // *Studia Slavica*. — Budapest, 1961. — Т. VI. — С. 247 — 265.
5. Балецкий Э. Из словарного состава украинских карпатских говоров. // *Studia Slavica*. — Budapest, 1958. — Т. IV. — С. 399 — 404.
6. Голомб Л. Г. Питання про мову творів письменників Закарпаття у працях І. Франка та М. Драгоманова. // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). — Ужгород, 1993. — С. 149 — 133.
7. Дзєндзелівський Й.О. Спостереження над складом лексики драми О. Духновича «Добродетель превышает богатство». // Матеріали наук. конф. — Пряшів, 1965. — С. 151 — 169.
8. Дژه Л. К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. // *Studia Slavica*. — Budapest, 1961. — Т. VII. — С. 139 — 176.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 тт. / Гол. ред. О. С. Мельничук. — К., 1982 — 2006. — Т. I–V.
10. Лизанець П.М. До питання про мадяризми в українській мові (На матеріалі творів О. Кобилянської). // Тези доп. та повідом. до наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження О. Ю. Кобилянської. — Ужгород, 1964. — С. 37 — 48.
11. Лизанець П.М. Лексичні мадяризми в художніх творах О. Духновича. // Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича. // Тези доп. та повідом. до наук. сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті О. Духновича. — Ужгород, 1965. — С. 51 — 55.
12. Лизанець П. М. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. І. Томчанина „Жменяки”. // Тези доп. до XIX наук. конф. Серія мовознавча. — Ужгород, 1965. — С. 71 — 75.
13. Лизанець П. М. Лексичні мадяризми та їх стилістичні функції у новелах М. Томчанина. — Розвиток української радянської новели. // Тези доп. до міжвузівськ. наук. конф. — Ужгород, 1966. — С. 106 — 111.
14. Лизанець П. Н. Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. — Будапешт, 1976. — 683 с.
15. Лизанець П. М. Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. — Ужгород, 1976. — Ч. III. — 326 с.
16. Лизанець П. Мадяризм. // Українська мова. Енциклопедія. — К., 2004. — С. 326.
17. Мідянка П. Фараметлики. — Ужгород, 1994. — 64 с.
18. Потушняк Ф. Повінь. — Ужгород, 1985. — 540 с.
19. Потушняк Ф. Твори. — К., 1980. — 495 с.
20. Потушняк Ф. Честь роду. — Ужгород, 1973. — 246 с.
21. Словарь української мови. Зібрала редакція журналу “Киевская старина”. В 4 тт. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу. Б. Грінченко. — К., 1907 — 1909.
22. Хланта І. В. Літературне Закарпаття у XX столітті. Біобібліографічний покажчик. — Ужгород, 1995. — 962 с.
23. Чендей І. Кринична вода (Сестри). — Ужгород, 1980. — 284 с.
24. Чопей Л. Русько-мадярский словарь. — Будапешт, 1783. — 446 с.

25. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. /Benkő Lóránd (szerk.). T. 1–4. — Budapest, 1967 — 1984.
26. *Csopey László*: Magyar szók a rutén nyelvben. // Nyelvtudományi közlemények XVI. — Budapest, 1881. — P. 270 — 294.
27. *Csíry Bálint*. Szamosháti szótár. — Budapest, 1935. — T. I. — 573 p. — 1936. T. II. — 480 p.
28. *Kniezsa István*. A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II. — Budapest, 1955. — 1042 p.
29. *Markus V.* Hungarian loanwords. // Kubijovych V. (ed.) Encyclopedia of Ukraine. — University of Toronto Press, 1988. — P. 274 — 275.

Yelyzaveta Baran'

LEXICAL HUNGARIAN ELEMENTS
IN THE WORKS OF UKRAINIAN WRITERS IN TRANSCARPATHIA

The paper deals with the problems of Ukrainian and Hungarian interlanguage contacts. It provides a description of the Hungarian language influence on the lexical elements in the works of Transcarpathian writers and compares the frequency of usage of the Hungarian words in the novels of Soviet and contemporary writers.

Keywords and phrases: interlanguage contact, Transcarpathian dialects, lexical loanwords.

Відомі постаті про мову

Якби я задумав описати все те, що можна знайти цікавого в *Малій Росії* для людини, котра шукає в найменших речах безкінечно великих слідів премудрості Божої, то справа моя вимагала б не одного року, Детальний опис стародавнього й теперішнього, фізичного й морального стану країни цієї склало б превелику книгу. Кожний знає, що в ній були раніше свої власні *державці*, вона розділялася так, як і інші області нинішньої Російської імперії, на *князівства та наділи*, після того на *воєводства та повіти*, потім на *полки та повіти*, потім на *намісництва й повіти* і, нарешті, на виконання благословенного визначення керуючих усіма Росіянами доль, розділена на *губернії й повіти ж*, або *уїзди*. Всякий знає, що малоросіяни з усіма іншими слов'янами одноплемінні і зберегли досі деякі свої обряди і повір'я, властиві кожному народові доти, доки він виформується освітою. Всякий знає й те, як вони до цього часу відрізняються від усіх інших народів, і навіть від своїх земляків, одягом, мовою і багатьма іншими речами, частково описаними в різних *Історіях, Землеописах, Подорожах і Записках*. Отже, досить буде мені покласти на папір одну слабку тинь зникаючого наріччя¹ цього близького по сусідству зі мною народу, цих люб'язних моїх співвітчизників, цих моїх співбратів, що походять від єдиної зі мною гілки.

Коротко скажу, що кілька років живучи в Малій Росії, я міг досить пристосуватися до національного характеру її жителів. Я знайшов у них щось *приємно-меланхолійне*, що відрізняє їх, можливо від усіх інших мешканців земної кулі. Для них властива уважність, гострота, нахил до музики і співу. Хлібосолюство й простота вдачі їх суттєві риси. У вчинках дуже прості і ніби дещо грубі; у ділах справедливі, в розмовах відверті, хоча часто тонкі і дуже хитрі; у намірах ґрунтовні. Люблять охайність і чистоту. Займаються найбільше тим, що належить до економії; працюють повільно, але надійно. У пристрастях рідко спостерігають поміркованість. До наук схильні, здається, від природи. Пісні їхні майже завжди томливі, але цікаві, особливо для поетів, задуми, що криються в них, невимушена передача думок і завжди виблискуюча якась ніжність і невинність — незрівнянні! Що може бути більш вражаючого, як слухати, коли малоросіяни вечорами приємних літніх днів, зібравшись гуртом і сидючи на пагорбку в колі, співають свої тужливі пісні? — Тоді луна, що віддається навколо, приносить з полів і з лісів до чутливого серця найзворушливіші тони!

О.П. Павловский, 1818

¹ Слово наріччя виступає у Павловського як абсолютний синонім до мови.